

Optakten til mit bekendtskab med Maskinfabrikken Nordværk rummede antydninger af drama, som desværre kun alt for sjældent krydrer historikerens hverdag. En uventet telefonopringning. En ukendt kvinde. En lejlighed med hemmelige rum.

Vi er tilbage i 1993. Jeg befandt mig på mit kontor på Frihedsmuseet, og kvinden i den anden ende var ikke Lauren Bacall, men en Østerbrofrue, som ville fortælle mig, at en lejlighed i nabolaget – i en nobel beboelsesejendom på Hjalmar Brantings Plads – stod for at skulle sælges. I lejligheden havde der engang boet en jødisk familie, som havde indrettet den med hemmelige rum tænkt som skjulesteder for familiens medlemmer under den tyske aktion mod de danske jøder i 1943. Datteren i huset havde været hendes legekammerat dengang, og hun tænkte nu, at Frihedsmuseet kunne have interesse i at dokumentere de hemmelige rum, inden en ny ejer eventuelt lod dem fjerne.

Jeg cyklede forbi ejendommen på vejen hjem. Porten var låst, men jeg løb ind i en ung mand, der viste sig at være søn af husets ejere. Han havde hørt om de hemmelige rum og kunne desuden fortælle, at døren engang havde været pansret. Jeg fik telefonnummeret til hans forældre.

Nogle dage senere fik jeg så forevist lejligheden af den unge mands mor. Den lå på den øverste beboelsesetage i ejendommen, og det største af de hemmelige rum var indrettet i en firkantet søjle, som bar en indre trappe, der gik op til loftsetagen. En låge kunne løftes af, sådan at et voksent menneske kunne smutte ind og skjule sig stående inde i det hule rum. Lågen kunne løftes på plads igen indefra ved hjælp af håndtag på indersiden, og betragtet udefra tog udskæringen til lågen sig ud som en del af ornamentikken.

Jeg begyndte at undersøge den bagvedliggende historie, og det viste sig snart, at den jødiske familie, som min hjemmelskvinde havde kendt, først var flyttet ind efter befrielsen. I 1944-45 havde lejligheden været beboet af landsretssagfører Overby, den ene af indehaverne af maskinfabrikken Nordværk. Det måtte være ham, der havde indrettet de hemmelige rum – ikke af frygt for tyskerne, men af frygt for den modsatte side, altså for, at modstandsfolk skulle likvidere ham.

At denne frygt ikke var ubegrundet, viste sig, da hans kompagnon, fabrikant Due Petersen, den 24. november 1944 blev dræbt på vej i bil ind mod byen ad Køge Landevej ved et attentat forøvet af sabotageorganisationen Holger Danske.

Navnet Nordværk havde jeg hørt før, men kun i fortysket form – Nordwerk. Et par hastige opslag afslørede, at der var tale om en særlig forhadet værnemagervirksomhed – altså er virksomhed, som producerede for den tyske besættelsesmagt – og at den angiveligt havde været beskyttet af SS'ere. Men detaljer om virksomheden og dens produktion var det småt med.

Denne drejning af historien havde hverken gjort den kedeligere eller mindre interessant. At stikkere – altså folk, som angav modstandsfolk til Gestapo – havde måttet frygte for deres liv, vidste jeg nok. Men værnemagere?

Jeg satte mig for at lære Nordværk nærmere at kende, og det lod sig forholdsvis let gøre, idet virksomheden og dens – overlevende – ejere efter befrielsen var blevet gjort til genstand for en omfattende værnemagersag.

Værnemagersagen tegnede sammen med akter fra bl.a. Udenrigsministeriet billedet af et usædvanligt industrieventyr, hvor de to kompagnoner fra et beskedent udgangspunkt havde opbygget en betydelig industrivirksomhed med det formål at reparere flymotorer for BMW i München. Det var en historie om muligheder, som kun de særlige forhold under besættelsen kunne give, men også om andre og større risici, end forretningslivet normalt byder på. Først og fremmest oplevede jeg det imidlertid som en historie om, at verden ændrer sig – til tider hurtigt og dramatisk – og at de mennesker, som skal agere i denne verden, ikke altid har mulighed for at følge med. Det, som i 1943 havde tegnet sig som smarte forretningstiltag med mulighed for social opstigen, var i 1944 blevet til en trussel på liv og død.

Et af dokumenterne i værnemagersagen var en liste med navnene på i alt 492 mænd, som gennem tiden havde været ansat ved Nordværk som sabotagevagter. Den var sammenstillet af politiet i 1945 på et tidspunkt, da man forestillede sig, at Nordværks sabotagevagter skulle retsforfølges som landssvigere.

Sådan kom det ikke til at gå. Arbejdet som sabotagevagt kom til at ligge på den rigtige side af den streg, som retsopgøret efter besættelsen trak mellem det, som havde været tilladeligt, og det som ikke havde været det. Men mange af Nordværks sabotagevagter blev retsforfulgt for andre ting. En del havde kæmpet som frontsoldater i SS, inden de blev ansat ved virksomheden, og da den ophørte i september 1944, fandt nogle af de tidligere vagter ansættelse i Hipokorpset. Der var med andre ord mulighed for at få mere at vide om de tidligere sabotagevagter.

Det slog mig ved gennemgangen af sagerne vedrørende de enkelte vagter, at disse på sin vis havde befundet sig i den samme tvangssituation som virksomhedens ejere. Hvor ejerne ikke havde kunnet opgive den virksomhed, de havde bundet deres penge i, havde vagterne – såfremt de havde ønsket det – kun haft ringe mulighed for at vende om og bryde ud af det nazificerede miljø, som de én gang havde tilsluttet sig. I takt med, at den tyske kapitulation rykkede nærmere, blev dette miljø i stigende grad udgrænset som en subkultur, der lukkede sig om sig selv.

Jeg har behandlet Maskinfabrikken Nordværk og dens ejerkreds såvel som sabotagevagterne i faglige artikler. Men helt fra starten følte jeg, at materialet om Nordværk ville gøre det muligt at fortælle en større historie, om hvordan tiden og dens forandringer var blevet oplevet af dem, som befandt sig på 'den anden side'.

Det stod mig imidlertid klart, at hvis historien skulle opleves og forstås gennem de mennesker, der gennemlevede den, måtte jeg gribe til litterære virkemidler. Jeg skulle ikke skrive en traditionel fagbog, men en dokumentarroman, hvor udfordringen for mig ville blive, hvor tæt jeg kunne holde mig til kilderne, hvis der samtidig skulle komme en læseværdig historie ud af det.

Dengang mine børn var mindre, så de tegnefilmserien *Duck Dodgers*, hvis univers er opbygget over figurerne fra Warner Brothers' *Loony Toons*, som jeg kendte fra min egen barndoms Daffy-blade. Hovedfiguren Daffy Duck var blevet opdateret til den kiksede rumhelt Duck Dodgers, og i en af episoderne skal hans liv filmatiseres af en producent ved navn Harry Slyngel. For at lokke husarerne ind har Harry Slyngel til lejligheden forsynet Duck Dodgers med en smuk, kvindelig assistent, hvilket Duck Dodgers' virkelige assistent – den ivrige unge rumkadet Pelle Gris – gør ophævelser over. Men Harry Slyngel forklarer ham, at tilføjelsen af fiktive elementer faktisk kun gør filmen endnu mere autentisk.

Pelle Gris havde ingen større respekt for argumentet, men måske er det ikke helt så forvrølet, som det tager sig ud ved første blik? Efterhånden som man som historiker lever sig ind i en bestemt tidsperiode, kan man godt komme til at føle, at der er sider af denne periodes historie, der unddrager sig den omhyggelige eftervisning gennem noter og kildehenvisninger, som normalt udgør historikere's fornemste dyd.

Jeg syntes i hvert fald, at jeg havde fået stillet mig selv en spændende opgave, som ydermere kom på et belejligt tidspunkt i min akademiske karriere. Jeg var så småt ved at have færdiggjort min disputats – mit akademiske mesterstykke – og var på udkig efter udfordringer, der pegede i andre retninger, og jeg så Nordværk-projektet som en mulighed for at afsøge nye veje i forskningsformidlingen.

Jeg skulle imidlertid snart opdage, at kolleger, der stod over mig i akademisk anciennitet eller ligefrem var mine foresatte, var forbløffende enige om, at jeg var på vej ud i et morads, som ikke ville bringe hverken mig eller min arbejdsplads, Nationalmuseet, akademisk ære, men snarere afsløre mine utilstrækkelige litterære talenter. En vis animositet imod en arbejdsmåde, der indebar indlevelse i *the bad guys'* tankesæt, sporede jeg vel også. Opmuntring var der til gengæld at hente hos yngre kolleger, som måske endda i deres stille sind har misundt mig, at jeg som velmeriteret

forsker kunne tillade mig at gå mine egne eksperimenterende veje, mens de selv foreløbig måtte holde sig på phd-projektets smalle sti.

Hæderlige undtagelser fra dette stereotype mønster har der dog heldigvis været. Nationalmuseets daværende forskningschef Birgitte Possing og professor Hans Hertel, som jeg kender i besættelseshistorisk netværkssammenhæng, var fra starten positivt indstillede, og Hans Hertel påtog sig ydermere at gennemlæse manuskriptet med den erfarne litterære konsulents kritiske blik.

Uden omkostninger har min enegang ikke været. Eftersom min arbejdsgiver ikke ville anerkende projektet som forskning, har jeg måttet skrive manuskriptet i min fritid. Til gengæld har jeg ikke været underlagt noget pres for at præstere et resultat til en bestemt tid.

Et er imidlertid at få en god ide – noget andet at føre den ud i livet. Jeg har skullet vænne mig til at skrive på andre præmisser, end jeg var vant til. Som faghistoriker kan man altid dække sig bag et par forbehold. 'Utvivlsomt' og 'sandsynligvis' er meget anvendte fagtermer. I litteraturen fanger bordet. Tingene er sådan, som de bliver fremstillet. Helt har jeg imidlertid ikke kunnet slippe mine rødder. Jeg har forsynet hvert enkelt afsnit med en redegørelse for det kildegrundlag, jeg har fabuleret over. Men det er helt op til læseren, om historien skal læses med eller uden kilder.

Jeg har bevidst anlagt et ensidigt perspektiv, hvor normaliteten repræsenteres af værnemagere, nazister og sabotagevagter, for hvem de første besættelsesår rummede løfter om en bedre fremtid, mens de i de senere oplevede myndigheder, som spillede med fordækte kort, samtidig med, at den anonyme trussel fra modstandsbevægelsen blev mere og mere håndgribelig. Det var ikke sådan, flertallet oplevede besættelsesårene, men der er mennesker, som har oplevet dem på den måde.

Når man lever sig ind i en romanfigur, kommer man let til ubevidst at overtage figurens opfattelse af ret og rimeligt. Min hensigt med at flytte perspektivet til 'den anden side' har ikke været at præsentere denne sides perspektiv som det rigtige og forsvarlige – eller som lige så rigtigt og forsvarligt som flertallets opfattelse. Men jeg har måske nok ønsket at provokere læseren til selv at tænke over, hvor grænsen for det forsvarlige gik – samt hvor tydelig den var, og hvor fast den lå.

På den måde handler romanen ikke kun om 'den anden side', men også om de skiftende rammebetingelser og holdninger i flertalssamfundet, som dem på den anden side var oppe imod.

Jeg forudså fra starten, at den største udfordring ville komme til at bestå i at få samlet de mange gode historier omkring Nordværk til én historie. Nordværks hovedentreprise med at reparere flymotorer for BMW strakte sig over forholdsvis kort tid – fra april 1943 til september 1944. Historierne om de enkelte sabotagevagter tilhørte til gengæld hovedsageligt tiden før eller efter ansættel-

sen på fabrikken. Der måtte spindes et mønster, hvor personerne kom og gik. Læseren må bedømme, om der tegner sig et billede eller et kludetæppe.

Jeg har bestræbt mig for at holde mig så tæt på kilderne som muligt og kun digte, hvor det var nødvendigt for at udfylde hvide pletter på landkortet eller få tingene til at hænge sammen. I romanen optræder der kun personer, som har hjemmel i virkeligheden. For ejerkredeens historie, som foreligger ganske grundigt belyst over et sammenhængende tidsrum, har jeg kunnet holde mig til de personer, som kildematerialet udstyrede mig med. Når det kom til sabotagevagterne, har jeg derimod set mig nødsaget til at slå episoder, som involverede forskellige personer, sammen i én og samme person. Det har indebåret overvejelser over, hvem der kunne slås sammen eller få tillagt en episode, som ikke havde involveret vedkommende selv, uden at romanfiguren ændrede karakter. I den proces har jeg besluttet mig og ombestemt mig adskillige gange – og jeg har undervejs misundt den skønlitterære forfatter, som kan opfinde de personer, han har brug for, og på den måde få sit budskab klarere frem.

Og disse overvejelser angik endda kun *the hard facts*. Hvad skete der? Hvem var med? Og hvad gjorde og sagde de? Rigtige mennesker rummer imidlertid nuancer, som ikke kommer frem gennem en politirapport. De kan være sympatiske, indbildske, fordrukne eller følelseskolde. Jeg har været tilbageholdende med karaktertegningen. Men helt fraværende kan den ikke være. Kilderne har givet mig et vist indtryk af personerne og deres indbyrdes relationer, og dette indtryk har jeg elaboreret videre på så vidt, som historien krævede det. I den proces kan jeg meget vel være kommet til at overbetone bestemte egenskaber hos en person – eller have ramt helt ved siden af.

Set i det lys kan det synes et paradoks, at bogen afsluttes med en fortegnelse over personerne, som de 'virkelig' var. For hvilken plads har den virkelige person i en fremstilling, hvor han optræder som type? Men det har været væsentligt for mig at fastholde, at denne roman udspringer af historier om virkelige mennesker. Og selv om romanformen giver et større frirum til at fabulere over kendsgerningerne - eller lejlighedsvis se stort på dem - er det såmænd ikke sådan, at den historiske fagbog udelukkende formidler et billede baseret på kendsgerninger og bevisligheder. Også den faglige forfatter farver ubevidst sin fremstilling i forhold til egne sym- og antipatier, og derudover dannes det endelige indtryk jo i læserens bevidsthed, som også spiller med ved fordelingen af skurke- og helteroller.

Tidsafstanden har bevirket, at jeg kun har haft lejlighed til at træffe enkelte mennesker med førstehåndskendskab til Nordværk. Dog lykkedes det mig at opnå en samtale med Palle Dige, som i 1943 havde været investor i A/S Nordværk, men ret hurtigt trak sig tilbage fra virksomheden.

I 2010 rettede jeg skriftlig henvendelse til de dengang 14 tidligere sabotagevagter, som endnu var i live. Henvendelsen havde en neutral form, der ikke kunne bringe de pågældende i forlegenhed over for eksempelvis ægtefæller eller børn, og det var alene op til modtageren, om han ville kontakte mig. Det førte til korte telefoninterviews med to tidligere vagter og til en længere samtale med den tidligere østfrontfrivillige Georg Rasmussen, der viste sig at ligge inde med et større erindringsmanuskript sammenstillet af historikeren Bjarne Salling Pedersen. Disse erindringer er siden blevet udgivet som bog, og de er anvendt som baggrund for den figur, der i romanen optræder under navnet Ejner. Endnu en tidligere vagt, der siden var endt i ET, reagerede i første omgang uhyre imødekommende på min henvendelse, men afslog siden hen at mødes med mig.

At skrive hverdagshistorie rummer store udfordringer for den, der ikke selv har oplevet denne hverdag. Var sporvognene mørklagte under besættelsen, og i givet fald hvordan? Kunne man benytte elevatorer? Skulle man aflevere mærker for at kunne købe et stykke wienerbrød? Hullerne i min viden har jeg forsøgt at udfylde med støtte i journalisten Vilhelm Bergstrøms 207 bind store krigsdagbog, der opbevares på Det Kongelige Bibliotek. Værket er en blanding af dagbog og scrapbog, og jeg har navnlig betjent mig af scrapbogsdelen, idet Bergstrøm løbende har udklippet artikler, notitser og annoncer, som registrerer hverdagens små og til tider hurtigt glemte omskiftelser.

Manuskriptet har været omkring 8 etablerede forlag, og det har såmænd fået pæne ord med på vejen flere af stederne. Stoffet var spændende. Teksten var velskrevet. Men formen troede forlagene ikke på. Så derfor valgte jeg til sidst selv at stå for udgivelsen.

Undervejs i forløbet har jeg modtaget hjælp med konkrete detaljer fra en lang række gode fagfæller og kolleger – ingen nævnt, ingen glemt! Venner har holdt mig til ilden ved at spørge til, hvordan det gik med romanen, og to af disse, Jørgen Ejlerskov og Karen Slej, påtog sig at gennemlæse manuskriptet som eksponenter for den dannede almenhed. Min kone Marianne har tålmodigt heppet fra sidelinjen, mens mine børn Marcus og Helene endnu har til gode at opdage, at gamle dage kan være spændende. Måske denne bog kan bidrage til det?